

Володимир Гула

БУНД І ВИКОРИСТАННЯ ТЕРОРИЗМУ В ПОЛІТИЧНІЙ БОРОТЬБІ (1897–1907)

У статті на матеріалах українських губерній Російської імперії проаналізовано еволюцію поглядів Бунду щодо терористичних методів у політичній практиці від заснування організації до 1905 р. Увагу приділено як офіційним партійним документам, так і діям окремих членів партії, що почасти були продиктовані загальною логікою антиурядової боротьби та не узгоджувалися із актуальною партійною лінією. Подано пояснення причин, що зумовили зміну поглядів партії на це питання.

Ключові слова: Бунд, тероризм, соціал-демократія, робітничий рух, революція.

На початку ХХ ст. тероризм як метод політичної боротьби повернувся на терени Російської імперії після тривалої перерви, спричиненої розгромом Народної Волі. Повернення відбулося у принципово іншій соціально-політичній ситуації. Розвиток капіталізму в Росії спричинив не тільки руйнацію станового суспільства, а й загострення міжетнічних суперечностей. Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії (Бунд) як партія, що прагнула дати соціалістичну відповідь на національне питання в Росії загалом та на єврейське зокрема, майже одразу після утворення постав перед необхідністю сформулювати своє ставлення до насильницьких методів політичної боротьби. Поступове набуття ідеологією російського націоналізму рис державної обіцяло у майбутньому лише посилення тиску на єврейську спільноту. У таких умовах збройний спротив ставав чи не єдиним способом самозахисту.

Дослідження початкового періоду існування Бунду починають з'являтися одразу після встановлення радянської влади. І хоча В. Ленін у дореволюційних працях виявляв здебільшого неприязне ставлення до цієї організації (через її спроби здобути статус автономії у складі російської соціал-демократії), його точка зору ще не вважалась абсолютною істиною. У цей період були створені праці А. Кремера¹, Н. Бухбіндера², А. Юдицького³, які були колишніми функціонерами Бунду. Тут основну увагу було приділено розкриттю ідейного та організаційного розвитку партії, розбудові місцевих партійних осередків. Йдеться й про ставлення до терористичної практики: остання

засуджувалась, наводилися приклади відповідних резолюцій тощо. Це пояснювалось прагненням утвердити Бунд як складову частину російської соціал-демократії, тим більше, що в цей же період з'являються праці протилежного спрямування, що надалі стане єдино правильним у радянській історіографії. Більшовицькими діячами створено низку праць, метою яких було обґрунтування ленінського підходу до взаємовідносин РСДРП(б) із Бундом⁴. Зрештою із включенням постулатів російського націоналізму до більшовицької ідеології в середині 1930-х років у радянській історіографії утвердилась думка про Бунд як про вузьконаціоналістичну променшовицьку фракцію, що прагнула розколоти загальноросійський соціал-демократичний рух⁵. Відповідно, дослідження цієї партії не в контексті розвінчання її ідеології більшовиками були призупинені. Після розпаду СРСР розробка зазначеної проблематики поновилася. Тут варто відзначити видання збірки «Бунд: документи та матеріали. 1894–1921»⁶, до якої увійшли спогади членів партії, агітаційні матеріали, резолюції з'їздів тощо. Комплексна реконструкція процесів зародження Бунду та розбудови мережі місцевих організацій представлена в працях В. Гусева⁷. Однак питання про ставлення

⁴ Агурский С. Борьба против уклона на историческом фронте (к вопросу об исторической роли Бунда). *Пролетарская революция*. 1923. № 11. С. 108–117; Диманштейн С. Бунд на II съезде РСДРП. *Борьба классов*. 1933. № 8/9. С. 106–112.

⁵ Шестак Ю. Борьба большевистской партии против национализма и оппортунизма Бунда. Москва. 1980. 112 с.

⁶ Бунд. Документы и материалы. 1894–1921 / сост.: Ю. Амиантов, К. Ляшенко, И. Розенталь, З. Перегудова, З. Тихонова. Москва. 2010. 1360 с.

⁷ Гусев В. К вопросу о зарождении бундовского движения в Украине (конец XIX — начало XX века): новые архивные данные. *Вестник еврейского университета в Москве*. 1996. № 2/12. С. 104–133; Гусев В. Бунд в суспільно-політичному житті України (кінець XIX ст. — 1921): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Київ, 1999. 36 с.

¹ Кремер А. Основание Бунда. *Пролетарская революция*. 1922. № 11. С. 50–56.

² Бухбиндер Н. История еврейского рабочего движения в России. По неизданным архивным материалам. Ленинград, 1925. 338 с.

³ Юдицкий А. «Бунд» в Черкасском районе в 1904–1905 гг. *Летопись революции*. 1923. № 5. С. 136–146.

Бунду до тероризму досі не поставало предметом окремого дослідження.

Формально Бунд був заснований у вересні 1897 р. на установчому з'їзді у Вільно. Однак уже з 1895 р. єврейські соціалістичні групи були пов'язані між собою і сконцентровані навколо віленського гуртка. Фактично тоді ж Вільно перетворилося на центр соціал-демократії Російської імперії. Через Бунд йшла література від закордонних організацій, єврейські марксистки мали міцні зв'язки з усіма найбільшими підпільними організаціями від Петербурга до Києва. Представники Бунду брали участь у підготовці та роботі I з'їзду РСДРП у Мінську.

Бунд виріс із марксистських гуртків західних губерній Російської імперії. Теоретичною основою об'єднання цих груп та гуртків став реферат Ю. Цедербаума (Ю. Мартова) — у майбутньому одного з лідерів фракції меншовиків у РСДРП, зачитаний ним 1895 р. на травневому святі єврейських робітників м. Вільно та виданий пізніше під назвою «Поворотний пункт у єврейському робітничому русі»⁸. Автор намагався представити програму подолання нерівноправності євреїв у Росії шляхом проведення соціалістичних перетворень в усіх сферах буття соціуму. Придільення значної уваги національному питанню у програмі Бунду пізніше призведе до конфліктів із російською соціал-демократією, зокрема із більшовицькою фракцією.

Слід зазначити, що чисельність Бунду в українських губерніях була відносно невеликою. За даними звіту делегації Бунду на Міжнародному соціалістичному конгресі в Амстердамі, в листопаді 1904 р. вона становила всього 2140 членів (заявлена кількість членів партії — 23 000, тільки по Віленській і Ковенській губерніях — 6 000)⁹.

Питання застосування терористичних методів у політичній боротьбі стало актуальним для Бунду на початку XX ст. після створення Бойової організації есерів. Реакція на це явище узгоджувалася з поглядами російської соціал-демократії. Індивідуальний політичний тероризм есерів критикувався соціал-демократами на основі протиставлення «герой — натовп». «Тероризм залишає маси пасивними, бо “герої” діють за них. Демонстрації не отримували розвитку, оскільки маси були пасивні й розходилися на першу вимогу поліції, вважаючи, що справу боротьби з нею візьме на себе хтось інший. Необхідно

зупинити розчарування в демонстраціях та розрив між “героями” і “натовпом”»¹⁰.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. члени Бунду активно використовували у своїй діяльності економічний терор. Ось як ці акції описував один із лідерів партії М. Рафес: «Він і раніше досить часто застосовувався робітниками відносно доступних для такого роду дій лойнкетників* і штрейкбрехерів. Звичайними формами такого терору були побой, розбивання вікон у квартирі, обливання сірчаною кислотою. Навіть дуже свідомі робітники не вбачали в цих прийомах нічого поганого і запевняли, що без них не можна буде досягати успіху. Недарма в тому ж Білостоці так пишно розцвів анархізм, коли в 1904–1906 рр. політична боротьба досягла апогею»¹¹. На думку очільників Бунду, економічний терор сприяв деформації соціал-демократичної свідомості робітників. Тому в 1901 р. партія задекларувала відмову від цього методу боротьби¹². Свою роль зіграла й необхідність дистанціюватися від анархізму. Однак після замаху Гірша Леккерта на віленського губернатора В. фон Валя*, на V партійній конференції Бунда у вересні 1902 р. було ухвалено резолюцію «Про тактику знеславлювання»¹³, за якою допускалися організовані акції помсти і масового протесту, що не були, на думку бундівців, терористичною діяльністю. «Було б великою помилкою думати, що такий рід помсти має щось спільне з терором. Сама партія, організовуючи кожен раз акти помсти і не надаючи речам природнього ходу, зможе убезпечити своїх членів від помилкових кроків, як і від систематичного терору»¹⁴. Тобто офіційно стверджувалося, що «на шлях терору Бунд не стає»¹⁵. Стосовно самого замаху на віленського

¹⁰ Плеханов Г. Значение ростовской стачки. Сочинения: в 24 т. Москва. Ленинград. 1926. Т. XII. С. 270–277.

* Лойнкетники — ткачі-підприємці, які брали сировину від виробників або торговців і повертали їм готові ткани вироби.

¹¹ Воспоминания М. Рафеса «Белостокский период в жизни ЦК Бунда (1901–1902 гг.)» // Центральный державный архив вищих органов власти та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 41. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 20.

¹² Гула Р., Гула В. Агония Левиафана. Часть 1. Пассионарии и юридические. Политический террор и терроризм в Украине (1900–1914 гг.). Киев, 2016. С. 293.

* У 1902 р. за наказом віленського генерал-губернатора було висічено 28 заарештованих (серед них 22 євреї) за участь у першотравневій маніфестації. Помстою за це став постріл Г. Леккерта, губернатор був поранений. За вироком військового трибуналу Г. Леккерт був страчений на горло.

¹³ ЦДАВО України. Ф. 41. Оп. 1. Спр. 11, Арк. 92–93.

¹⁴ Бунд. Документы и материалы 1894–1921. Москва. 2010. С. 335.

¹⁵ Tobias H.J. The Jewish Bund in Russia: From Its Origin to 1905. Stanford. 1972. P. 148.

⁸ Панавас Ч. Борьба большевиков против оппортунистической теории и политики Бунда (1903 — октябрь 1917 г.). Москва, 1972. С. 9.

⁹ Бунд. Документы и материалы 1894–1921. С. 391–392.

губернатора лідери Бунду стверджували, що це індивідуальна ініціатива Г. Леккерта.

Також події Кишинівського погрому 1902 р. внесли деяку корекцію в позицію Бунду щодо терористичної діяльності: «Не так думаємо ми, єврейські робітники, боротьба, яку ми ведемо роками, нам довела, що тільки в нас самих лежить наше спасіння, наша єдність збільшила наші сили, наша солідарність і готовність щохвилини захищати наші права кидають страх на наших ворогів... Не повчаннями, але зі зброєю в руках можна впливати на цих диких погромників, не на горищах ми повинні ховатися, але лицем до лиця, дужою рукою, ми повинні виступати проти таких диких звірів»¹⁶, — йдеться у відозві ЦК Бунду до єврейських робітників у зв'язку з цими подіями.

Однак уже через рік Бунд скорегував свою позицію щодо тероризму в рамках загальноросійської соціал-демократії. У доповіді голови делегації Бунду М. Лібера на II з'їзді РСДРП «Про місце Бунду в партії» 1-5 серпня 1903 р. зазначалося: «Визнаючи організовану помсту однією з форм терору, з'їзд, виходячи з резолюції IV з'їзду про терор, відкидає ту частину резолюції V конференції, яка рекомендує відповідати на тактику знеславлювання організованими актами помсти»¹⁷.

У зверненні Бердичівського комітету Бунду до єврейських робітників у серпні 1903 р. йшлося: «Ми, соціал-демократи, проти терористичних актів, що носять навіть характер помсти. Ми проти поодиноких вбивств окремих негідників. Ми завжди показуємо і доводимо робочим, що їхня кров надто свята і дорога, щоб кров якогось окремого мерзотника... могла її окупити. Не з поліцейстерами і приставами ведемо ми боротьбу, а з усім режимом, заснованим на гніті і насильстві». Але варіант насильства у відповідь («організованої помсти») партійці все ж таки не знімали з порядку денного: «Якщо поліція не залишить своєї кулачної політики, якщо факти зради з боку фабрикантів будуть повторюватися, то ми, керівники єврейського робітничого руху в Бердичеві, знімаємо з себе всяку відповідальність за характер відповідей, які можуть послідувати на все це з боку окремих робітників»¹⁸.

Тому і позиція Бунду (щодо створення загонів єврейської самооборони. — В. Г.) була спочатку негативною: він вважав за необхідне перш за все зміцнити свою партію для боротьби проти самодержавства, що допускає єврейські погроми. Організація ж єврейських загонів самооборони була, з точки зору Бунду, дрібнобуржуазною витівкою, здатною призвести до затуманення класової свідомості й ослаблення класової

боротьби¹⁹. Зрештою через деякий час Бунд підтримав ідеї застосування методів терористичної боротьби при організації збройного опору погромним антиєврейським діям, активну участь членів партії в загонах єврейської самооборони²⁰.

Тобто, позиція Бунду в зазначений період характеризувалася як крайнім ступенем безкомпромісності в запереченні терористичної діяльності (в річищі лінії російської соціал-демократії), так і визнанням оборонного значення «червоного» терору. Безумовно, свою роль грав і фактор росту симпатій суспільства до політичних терактів, що негативно впливало на ефективність роботи соціал-демократів серед мас.

Початок революції 1905 р. відсунув на задній план теоретичні дискусії з приводу допустимості терористичних методів у політичній боротьбі. Відсутність формальних угод між партіями революційного табору не заважала їх взаємодії під час проведення терористичних акцій. Наприклад, вибухові снаряди, використані есерами-максималістами для замаху на П. Столипіна 12 серпня 1906 р., виготовив В. Ліхтенштадт у динамітній майстерні більшовицької «Бойової технічної групи» Л. Красіна²¹. Петровська група Донецького союзу РСДРП разом з партією есерів взяла активну участь у збройному захопленні Катерининської залізниці на станції Єнакієве²². Про Лубенську організацію Бунду в жандармських документах повідомлялося, що вона «самостійної бойової організації не має, але окремі члени беруть участь в бойовій організації С-Р. В кінці червня цього року (1907. — В. Г.) організацією була здійснена страта одного зі своїх членів, причому останній був поранений в трьох місцях в праву руку». Прилуцька «організація єврейського союзу в Литві, Польщі і Росії "Бунд"... у важливі політичні моменти входила в блок з іншими революційними партіями для спільних виступів... Бойової організації не має, але члени "Бунда" входять в бойову організацію групи С-Р.»²³.

Таким чином, ставлення Бунду до застосування терористичних методів у політичній боротьбі до завершення революції 1905 р. зазнало значної еволюції. Остання була зумовлена як загальноросійськими політичними чинниками — необхідністю узгодження позиції з цього ключового питання з іншими фракціями російської соціал-демократії — так і соціально-економічними умовами, у яких перебувала основна маса

¹⁹ Маор И. Сионистское движение в России. Иерусалим. 1977. С. 202.

²⁰ Там само. С. 202.

²¹ Сулимов С. Мастерская бомб. Боевая группа при ЦК РСДРП (б) (1905–1907 гг.): Статьи и воспоминания. Москва. 1927. С. 149.

²² ЦДАВО України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 12.

²³ ЦДАВО України. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 170, 174–175.

адептів партії. Бунд спирався на єврейських робітників та ремісників межі осілості. Вони працювали переважно на дрібних підприємствах, де трудовий конфлікт цілком можна було розв'язати шляхом тиску (у тому числі й силового) на власників. Крім того, євреї зазнавали не тільки правових утисків з боку держави, а й насилля з боку православного населення, чиї насамперед економічні мотиви у протистоянні з євреями використовувалися провладними силами для виправдання курсу на побудову «России для русских». Саме тому терористична практика як єдиний

дієвий спосіб протидії свавіллю влади, економічної та політичної, була популярна серед прибічників Бунду, з чим останній мав рахуватися. Офіційне засудження тероризму було даниною соціал-демократичній традиції і супроводжувалося окремими рішеннями, що допускали виключення. Завдяки цій гнучкій тактиці Бунду вдалося втримати свою соціальну базу в протистоянні з анархізмом, а також не допустити подальшого розповсюдження єврейських погромів, що пройшлися по західних та південно-західних губерніях на початку ХХ ст.

REFERENCES

1. Agurskii, S. (1923). Borba protiv uklona na istoricheskom fronte (k voprosu ob istoricheskoi roli Bunda). *Proletarskaia revoliutsiia*, 11, 108–117 [in Russian].
2. Amiantov, Yu., Liashenko, K., Rozental, I., Peregudova Z., Tikhonova, Z. (Comps.). (2010). *Bund. Dokumenty i materialy (1894–1921)*, Moskva [in Russian].
3. Buhbinder, N. (1925). Istoriiia yevreiskogo rabocheho dvizheniia v Rossii. Leningrad, *Po neizdannym arkhivnym materialam*, 338 [in Russian].
4. Gula R., Gula, V. (2016). Agoniia Lefiafana. Chast 1. *Passionarii i yurodivyie. Politicheskii terror i terrorizm v Ukraine (1900–1914 gg.)*, Kiev [in Russian].
5. Husiev, V. (1999). *Bund v suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy (kinets XIX st. — 1921)*. Kyiv, *Candidate's thesis*, 36 p. [in Ukrainian].
6. Gusev, V. (1996). K voprosu o zarozhdenii bundovskogo dvizheniia v Ukraine (konets XIX — nachalo XX veka): novyie arhivnye dannye. *Vestnik yevreiskogo universiteta v Moskve*, 2/12, 104–133 [in Russian].
7. Dimanshtein, S. (1933). Bund na II s'ezde RSDRP. *Borba klassov*, № 8/9, 106–112 [in Russian].
8. Kremer, A. (1922). Osnovanie Bunda. *Proletarskaia revoliutsiia*, 11, 50–56 [in Russian].
9. Maor, I. (1977). *Sionistskoie dvizhenie v Rossii*. Ierusalim [in Russian].
10. Panavas, Ch. (1972). Borba bolshevikov protiv opporunisticheskoi teorii i politiki Bunda (1903–oktiabr 1917). Moskva, 9 p. [in Russian].
11. Plekhanov, G. (1926). Znachenie rostovskoi stachki. *Sochineniia v 24 t.*, Vol. XII, 270–277 [in Russian].
12. Sulimov, S. (1927). Masterskaia bomb. *Boievaia gruppa pri CK RSDRP (b) (1905–1907 gg.): Stati i vospominaniia*, 143–155 [in Russian].
13. Fond 41, Discription 1, Unit 11, 92–93, TsDIA Ukrainy (Tsentralnyi Derzhavnyi istorycnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv).
14. Fond 41, Discription 1, Unit 2, 2, TsDIA Ukrainy.
15. Fond 57, Discription 1, Unit 68, 2, TsDIA Ukrainy.
16. Fond 57, Discription 1, Unit 81, 170, 174–175, TsDIA Ukrainy.
17. Shestak, Yu. (1980). Borba bolshevistskoi partii protiv natsionalizma i opporunistizma Bunda. Moskva, 112 p. [in Russian].
18. Yuditskii, A. (1923). «Bund» v Cherkasskom raione v 1904–1905 gg. *Letopis revoliutssii*, 5, 136–146 [in Russian].

Volodymyr Gula

BUND AND THE USE OF TERRORISM IN POLITICAL STRUGGLE (1897–1907)

The subject of this article is the views of the General Jewish Labour Bund in Lithuania, Poland and Russia (Bund) on the use of terrorist methods in the political struggle. An analysis of the evolution of party's views on this issue is carried out on the basis of personal testimonies from members of the Bund, as well as documents of the Police Department. Chronologically, the article covers the period from the creation of the Bund to the end of the revolution of 1905. During this period, the revival of terrorism in the Russian political arena was taking place: the escalation of socio-economic and ethnic conflicts under the conditions of an autocratic monarchy had an inevitable consequence the surge of violence. The Bund, on the one hand, the Social-Democratic Party, and on the other — the leading political force

of nationality discriminated against in the empire, faced on difficult choice. Official party resolutions condemned terrorism, since this method left the masses passive. The struggle against the existing regime in this case was conducted only by individual heroes. At the same time, attempts by the government to maintain the authority of the autocratic monarchy among the society were completed by the search for enemies, convenient to see in the Jews, especially given their low integration into the imperial society. Therefore, a situation need self-defense: at the initiative of the Bund the paramilitary formations are founded. In 1905 this formations played a role in ending of the pogrom wave, that rocked by the cities and towns of the West and South-West provinces of the Russian Empire.

Key words: *Bund, terrorism, social democracy, labor movement, revolution.*

Дата надходження статті до редакції: 29.10.2018.